

MEVLÂNÂ ARAŞTIRMALARI

6

Editörler:
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
Doç. Dr. Yakup Şafak

AKÇAĞ

MEVLÂNÂ ARAŞTIRMALARI -6

Editörler: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu,
Doç. Dr. Yakup Şafak

Mevlânâ Araştırmaları Derneđi Bilim Kurulu

Dr. Nazif Öztürk, Prof. Dr. Hicabi Kırılangoç,
Prof. Dr. Derya Örs, Prof. Dr. Yusuf Öz,
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu,
Doç. Dr. Yakup Şafak

Akçağ Yayınları: 1565
Yeni Türk Edebiyatı: 134

1. Basım: Ankara 2019

ISBN: 978-605-342-495-6

*Kitabın içeriđi ile ilgili
tüm hukuki sorumluluk yazarına aittir.*

Sertifika No.: 11382

© Akçağ Yayınları 2019
Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak Akçağ Yayınları'na aittir. İzinsiz kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Baskı: HİRA Grup Matbaacılık
İvedik Osb Matb. Sitesi 1514 cd.
No.4 Yenimahalle, Ankara

Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.
Gökkuşadı Cad. No. 37/B Balgat-Ankara
Tel: (312) 432 17 98 - 433 86 51 Faks: (312) 432 28 52

E-posta: akcag@akcag.com.tr
www.akcag.com.tr

CELÂLEDDİN MUHAMMED-İ BELHÎ*

Zebihullâh-i Safâ

Çeviren: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gökmen**

Kitaplarda sonraları “Mevlânâ-yı Rum”, “Mevlevî” ve “Mollâ-yı Rum” olarak anılan Hüdâvendigâr Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Sultânü'l-ulemâ Bahâeddîn Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed Hatîbî-i Bekrî-i Belhî, en büyük ve en etkili mutasavvîf şairlerden ve ünlü ariflerdendir ve O, Fars edebiyatının parlayan yıldızı, semasını aydınlatan güneşi, düşünce sahibi duygulu bir şairdir.¹

* Yazarın Târîh-i Edebiyyât der İrân adlı eserindeki Mevlânâ maddesinin tercümesidir (Tahran, 1373hş., C.3, s.448-486).

** Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Ed. Bölümü Öğretim Elemanı.

¹ Mevlânâ, hayatı ve eserleri hakkında kaynakça: *Sultan Veled'in Mesnevî-i Velednâmesi*, düz: Celâleddîn-i Humâî, Tahran Üniversitesi, Tahran, 1315; Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, düz: Tahsin Yazıcı, Ankara 1959; *Gazeliyât-i Şems-i Tebrîzî*, yayına haz: Mansur Muşfik, önsöz Celâleddîn-i Humâî, Tahran, 1325; Bedi'uzzamân Furûzânfer, *Risâle der Tahkîk-i Ahvâl u Zindegânî-i Celâleddîn Muhammed*, Tahran, 1335; *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, Hermann Ethê, çev. Rızâzâde-i Şafâk, Tahran, 1337, s. 159-166; *Târîh-i Mufasssal-i İrân Der Ahd-i Moğol*, Abbas İkbâl Âştîyânî, Tahran Üniversitesi, Tahran, 1341, 2. bs., s. 534-536; *Genc-i Suhen*, Zebihullâh-i Safâ, C II, 4. bs., Tahran, 1348, s. 147-169; *Fihrist-i Kitabhâne-i Dânişgâh*, A. Münzevî, Tahran, 1332, C II, s. 146-149 ve 216-227; *Fihrist-i Kitabhâne-yi Meclis-i Şu'ra-yi Millî*, İbn Yûsuf-i Şîrâzî, C III, s. 500-504 ve 641-650; *Fihrist-i Kitabhâne-yi Âstâne-yi Kuds-i Razevî*, Ahmed Gülçîn-i Meânî, C VII, s. 746-763; *Mecâlisu'l-Mu'minîn*, Kadı Nurullah-i Şusterî, Tebriz, s. 290-292; *Tarâiku'l-hakâik*, Hacı Ma'sumali Şahî, Tahran, 1318, C II, s. 140-143; *Bahâristân-i Suhen*, Nevâb Samsamü'd-devle Mir Abdürrezzâk, 1958, s. 293-300; *Mirâtu'l-hayâl*, Emîr Şîr Alihân-i Lûdî, Bombay, s. 42-43; *Nefehâtu'l-uns*, Câmî, Tahran, 1336, s. 459-464; Âteşkede-yi Lutfâlî Bek-i Âzerbegdilî, Bombay, s. 307-310; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu's-suarâ*, Tahran, düz: Muhammed Abbâsî, s. 213-223; *Habîbu's-siyer-i Handemîr*, Kutuphâne-yi Hayyâm, C III, s. 115-116; *Riyâzu'l-ârifîn*, Rızâkulihan Hidâyet Lalabaşı, Tahran 1316, s. 91-104; *Mecmau'l-fusehâ*, Rızâkulihan Hidâyet, Şemseddîn-i Tebrîzî'ye zeyl, C I, s. 286'dan sonuna kadar; *Ravzâtu'l-cennet fi Evsâf-i Medînetu'n-Herât*, Muineddîn Esfezârî, Tahran, 1338, C I, s. 275; *Târîh-i Edebiyyât*, Rızâzâde Şafâk, Tahran, 1331, s. 283-300; *Kasas u Temsilât-i Mesnevî*, Furûzânfer Bedi'uzzamân, Dânişgâh-i Tahran; *Mirâtu'l-Mesnevî*, *Telemmuz Huseyn*, Çâp-i Haydar Âbâd Deken, 1352; Mevlânâ'nın 700. ölüm yılı dönümü olması münasebetiyle, 700. vuslat töreninde okunmuş makaleleri kapsayan ve birçoğunda Mevlânâ hakkında çok

Mevlânâ İslâm dünyasının rakipsiz düşünürlerindedir. Mevlânâ'nın ailesinin Bekrî olarak tanınmasının sebebi Hz. Ebu Bekr-i Sıddîk'in² soyundan olmasındandır. Bu aile âlim, edip, hatip ve vaiz yetiştiren ailelerdendir. Mevlânâ'nın dedesi Celâleddin Huseyin b. Ahmed-i Hatîbî, zamanının önde gelenlerindedir ve VI. yüzyılın âlim, yazar ve meşhur şairi Raziyyeddin-i Nişâbûrî'nin ve Horasan'ın diğer büyüklerinin hocasıdır. Üstelik eşi de "Melike-i cihân" (dünya kraliçesi) olan Harezmsâhî şehzâdelerdendir. Babası "Bahâ-yi Veled" adıyla ünlü Sultânü'l-ulemâ Bahâeddin Muhammed (543-628), bundan önce de bahsettiğimiz³ gibi hicri VI. yüzyılın sonlarındaki ve VII. yüzyılın başlarındaki büyük, nüfuz sahibi âlim ve hatiplerden, büyük sûfî şeyhlerden ve Necmeddin-i Kübrâ'nın yetiştirdiği birisiydi. Onun hayat hikâyesinde anlattığımız tafsilata göre İmâmu'l-muşakkikîn-i Fahreddin-i Râzi ile Sultan Muhammed-i Harezmsâhî'nin büyük destek verdiği Fahreddin-i Râzi ve ona tâbi olanların anlaşmazlığı sonucu ve ayrıca Bahâ-yi Veled ile Harezmsâhî arasında ortaya çıkan çatışma neticesinde, İmam Fahreddin'in ölümünden bir müddet sonra yaklaşık hicri 609 veya 610 yılında, ailesi ve dostlarından bir kısmı ile İran'ın Doğusundan Batı bölgesine babası hicret etti⁴ ve Nişâbur, Bağdad ve Mekke yoluyla Şam'a; oradan da Mengücekoğlu sultanların yanına Erzincan'a gitti. Daha sonra bir müddet Malatya ve Lârende'de, son olarak da Selçuklu Alâeddin Keykubat'ın (616-634) davetiyle Konya'ya yerleşti ve aynı şehirde vefat etti.⁵

Bahâeddin Veled'in hicri 604 yılının Rebiu'l-evvel ayının 6'sında Belh'te doğan oğlu Celâleddin Muhammed, bu uzun yolculuğun başlarında, kaynaklarda yer aldığına göre 5 veya 6 yaşlarından daha fazla değildi ve Nişâbur'dan geçerken, hayat hikâyesini yazanların çoğunun anlattığına göre babasıyla beraber "Şeyh Feriduddin-i Attâr ile görüşmüştü ve Şeyh ona Esrârname adlı kitabını vermişti;

faydalı bilgilerin yer aldığı *Yâd-nâme-yi Mevlevî*, derleyen ve tanzim eden Ali Ekber Selimî, Tahran, 1337; *Mektûbât-i Mevlânâ*, ayrıntılı ve faydalı önsözle yayınlayan: Ahmed Remzî, Ankara, 1937; aynı eser, önsöz ve notlarla yayına hazırlayan: Yûsuf Cemşîdîpûr ve Gulamhuseyn-i Emîn, Tahran; *Mesnevî*, Mevlânâ, hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı önsöz, Çâp-i Kelâle-yi Hâver, Tahran, 1319; *Külliyât-ı Şems* veya *Dîvân-ı Kebîr*, yayınlayan Bedi'uzzamân Furûzânfer, 1336ş. Yılında Tahran Üniversitesi desteğiyle basımına başlandı ve birkaç yıl içerisinde tamamlandı.

² Bk. Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, Ankara, 1959, C I, s. 7-9.

³ Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, C II, 1. bs., s. 1019-1022 ve ayrıca bk. *Gencîne-yi Suhen*, 1348, 1. bs., C III, s. 247-253.

⁴ Bahâ-yi Veled'in onları "mubtedia"ların cümlesinden saydığı bilgilerin ve Harezmsâhî'nin görüşünü aldığı bu ihtilafli konunun kaynağı hakkında bk. *Kitâbu'l-meârîf*'in çeşitli bölümleri, düz. Furûzânfer ve diğerleri, Tahran, 1333, C I, s. 82, 240, 246; ayrıca bk. *Târîh-i Edebiyyât der İran*, C II, s. 1020-1021.

⁵ Bk. Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, C I, s. 9'dan sonuna kadar; *Risâle der Şerh-i Hâl-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed*, Bedi'uzzamân Furûzânfer, Tahran, 1315, s. 8'den sonuna kadar; *Velednâme*, düz. Celâleddin-i Humâî, Tahran, 1316.

Mevlânâ da bu kitabı sürekli yanında bulundururdu.”⁶ Bahâ-i Veled ve Celâleddîn’in, Attâr ile görüşmelerinden bahsettiklerinde biyografi yazarları Attâr’ın Mevlânâ hakkında babasına, “bu çocuğa kıymet ver; sıcak nefesiyle yeryüzündeki yanan gönülleri yakması yakındır”⁷ dediğini iddia ettiler. Mevlânâ’yı sevenlerin ve müridlerinin, Mevlânâ’nın olgunluk zamanlarına tanık olduktan sonra, Attâr’ın ağzından onun küçüklüğü hakkında böyle bir öngörüyü söylemiş olmaları ihtimal dâhilindedir/uzak değildir.

Bildiğimiz gibi Bahâ-yi Veled Horasan’dan ayrıldıktan sonra Bağdat yoluyla Mekke’ye, oradan Erzincan’a, Erzincan’dan da Malatya’ya gitti. Malatya’da dört yıl ikamet etti, daha sonra oradan da Lârende’ye hareket etti ve yedi yıl da burada yaşadı. Bu şehirde Semerkantlı Hâce Lala’nın kızı ve Sultan Veled’in annesi, Gevher Hâtun’u Celâleddîn Muhammed ile evlendirdi. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat’ın (616-634) daveti üzerine bu şehirden çıktıktan sonra Konya’ya gitti ve burayı vatan edindi ve hayata veda ettiği hicri 628 yılının Rebiu’l-ahirine kadar burada kaldı ve vefat tarihi 631 yılı olarak kaydedildi.⁸

O zamanlarda Anadolu Selçuklularının başkenti olan Konya, Selçukluların ilgi ve alâkasının da etkisiyle bir grup mutasavvıf ve ulemânın merkezi haline geldi; Moğol saldırıları ve bir grup ekâbirin Anadolu’ya kaçması da burada kalabalığın toplanmasına yardımcı oldu. Nitekim Mevlânâ, Konya’da irşâdla meşgul olduğu aynı dönemde hepsi devrin ileri gelenleri olan Sadreddîn-i Konevî, Fahreddîn-i Irâkî, Şerefeddin-i Musilî ve Şeyh Said Fergânî gibi büyükler aynı şehirde yaşıyorlardı; Necmeddîn Dâye de bir süre burada bulundu.

Sultânü’l-ulemâ’nın vefatından sonra oğlu (Celâleddîn Muhammed), tarikata adım atmadan/atmaksızın müridlerin isteği üzerine babasının yerine vaaz, öğüt, fetva ve tedris makamına geçti. Fakat babasının vefatı üzerinden çok geçmeden müridi ve öğrencisi olan, onun da hocası gibi “*el-Maârif*” adlı bir kitabı bulunan⁹ ve “Seyyid-i Sırdân”¹⁰ adıyla bilinen Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî, (Bahâ-yi Veled’i) görmek için Konya’ya geldi. Bahâ-yi Veled vefat etmiş olduğundan, her ne kadar oğlu Celâleddîn “kâl” ilimlerinde kemale ermişse de, (Tirmizî) alaka/itina gösterdi ve onu (Celâleddîn’i) eğitim ve irşâdına aldı; şer’î ve edebî ilimlerde olgunlaşması için, Halep ve Şam’da yolculuğa ve tahsile teşvik etti.

Mevlânâ Halep’te, Hanefi mezhebinin büyük fıkıhçısı Kemâleddin İbnü’l-‘Âdîm’in (660) yanında; Şam’da ise Merginânî’nin¹¹ Hidayet kitabı üzerinden Hanefi fıkında tahsile, eğitime devam etmeye başladı ve muhtemelen aynı şehirde

⁶ Câmî, *Nefehâtu’l-uns*, s. 460.

⁷ *Tarâiku’l-hakâik*, C II, s. 140.

⁸ *Tarâiku’l-hakâik*, C II, s. 140.

⁹ Hakkında bk. *Menâkibu’l-ârifin*, C I, s. 56-72; *Nefehâtu’l-uns*, s. 458-459.

¹⁰ Seyyid Burhâneddîn’e, gönüllerde yer etmesi nedeniyle “Seyyid-i Sırdân” (sırları bilenlerin efendisi) lakabı verilmiştir.

¹¹ Merginânî ve eserleri hakkında bk. aynı eser 1. bs., C II, s. 263.

Muhyiddîn İbnü'l-‘Arabî'nin sohbet feyzine nâil oldu. Yaklaşık 630 yılından 637 yılına kadar sürmüş olan bu yolculuğu tamamladıktan sonra Konya'ya geri dönerek ve Seyyid Burhâneddîn'in izniyle imtihan potasından saf ve katıksız altın gibi çıkana kadar bir müddet riyâzete devam etti; talim ve irşâd icazeti aldı.

Böylece Mevlânâ'nın zâhiri ilimleri tahsil etmede ve bâtinî olgunluğu kazanmada zamanın şeyhlerinin birçoğunun aksine, tam bir olgunlukla kendisinde topladığı anlaşılmalıdır; ayrıca onun eğitiminin ünü Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik aracılığıyla Sultânü'l-ulemâ'ya ve ondan da Kübrevî şeyhlerine ulaştığı kesindir. Çeşitli rivayetlerde anlaşıldığı üzere, Mevlânâ'nın tasavvufa olan âşinalığı onda henüz olgunluğa ulaşmamıştı ki babasının yerini aldığı ve 400 ilim gönüllüsünün hazır bulunduğu¹² kendi ders meclisini bırakmasına neden olacak derecede Mevlânâ tasavvufa henüz âşına değildi. Câmî, “Mevlânâ'nın tam dokuz yıl Burhâneddîn'in hizmetinde ve yanında eğitim gördüğünü ve olgunluk kazandığını” söyler.¹³ Ve böylece Mevlânâ'nın eğitim faaliyetlerini gözetme ve idare etme dönemleriyle eş zamanlı olan Burhâneddîn'in yanında (geçirdiği) tasavvufi dönemleri, 638 yılına kadar devam etti ve bu sırada Mevlânâ 34 yaşındaydı.

Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî, aynı yıl '638'de Kayseri'de vefat etti. Mevlânâ (bundan) sonraki 5 yıl boyunca, yani Şems-i Tebrizî ile görüştüğü yıl olan 642 yılına kadar, Konya'da dini ilimleri öğretmekle, vaaz ve öğütme meşgul oldu ve Sultan Veled'in ifadesine göre müridlerinin sayısı on bini geçene kadar halkın sevgisini kazandı.¹⁴

Bu dönemden sonra Mevlânâ ve Şemseddin Muhammed b. Ali b. Melekdâd-i Tebrizî¹⁵ adıyla bilinen hür ve temiz bir sûfî arasında meşhur bir görüşme gerçekleşti. Elimizde “*Makalât*” adlı kitabı bulunan Şemseddîn, o devrin şeyhlerinden Şeyh Rukneddîn-i Secâsî,¹⁶ Baba Kemal-i Cendî ve Ebubekir Sellebâf-i¹⁷ Tebrizî'nin müritlerindendi. Câmî'nin *Nefehâtu'l-uns* adlı eserinde anlatıldığına göre Şemseddîn, uzun yolculuklara çıktığı yıl olan 642 yılında Konya'ya geldi ve Mevlânâ ile görüştü. O zaman bu görüşme, Burhâneddîn-i

¹² *Tarâiku'l-hakâik*, C II, s. 140 ve ayrıca bk. Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu's-suarâ*.

¹³ Câmî, *Nefehâtu'l-uns*, Tahran, s. 459.

¹⁴ Sultan Veled, eseri *Velednâme*'de şöyle söyler:

Önce gerçeklikten uzaktılar ama sonra (Mevlânâ'nın) on binlerce müridi oldu.

Ulu müftüler, hüner sahipleri, onu, Peygamber makamında gördüler.

Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâkî Gölpınarlı, ikinci baskı, Konya, 2001, s. 195.

¹⁵ Şemseddîn Muhammed-i Tebrizî hakkında bk. *Nefehâtu'l-uns*, s. 464-468; *Tarâiku'l-hakâik*, C II, s. 140-141; Sultan Veled, *Velednâme*, s. 41'den sonuna kadar; Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifin*, C II, s. 614-703; Bedi'uzzamân Furûzânfer, *Mevlânâ Celâleddîn Muhammed*, 1. bs., 53. sayfadan sonuna kadar ve diğer kaynaklar.

¹⁶ Zencan şehrinin Secâs ilçesindedir.

¹⁷ “Zenbîl-bâf”la (sepet ören) aynı anlamdadır.

Muhakkik'in ölümünden birkaç yıl sonrasına tesadüf etmiştir. Bu görüşme ve görüşmenin niteliği hakkında hal tercümesi/biyografi kitaplarında yer yer efsanevi/menkibevî görünen ayrıntılı bilgiler verilmiştir¹⁸ ve Şems ile buluşmanın Mevlânâ'yı bütünüyle değiştirdiği hususu kesindir. Mevlânâ, Şems ile görüşmesinden sonra dünyevî işleri terk ederek Şems'in irşadından ayrılmadı ve Şems 645 yılında, Mevlânâ'dan habersiz ve gizlice, muhtemelen oğlu Alâeddin'in de aralarında bulunduğu Mevlânâ'ya bağlı bir grup öğrenci tarafından öldürülene dek, onun hizmet ve sohbetini sürdürdü. Bu sıralarda 41 yaşında olan Mevlânâ, bir süre perişan, tarumâr ve ıstıraplı bir halde Şems'i bekleyerek yaşadı ve sonunda onu Şam'da bulacağını düşünerek Dımaşk'a gidip bir süre orada Şems'i aramakla meşgul oldu/geçirdi. Bu olay kendisinde ve eserlerinde sonsuza dek unutulmayacak bir iz bırakarak büyük bir ümitsizliğe kapıldıktan sonra Konya'ya geri döndü. Konya'ya geldiğinde geçmişteki ilmî yaşamını bütünüyle terk etti ve ömrünün sonuna kadar aşkla ve şevkle kendisine tâbî olanların irşadı ve eğitimi ile meşgul olup diğer kimselere de yol göstermekle rehberlik etti.

Sonraki on yıl süresince Mevlânâ'nın sevgisini kazanarak başlangıçta Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî'nin müridi ve öğrencisi olan, "Zerkûb"¹⁹ diye ünlü Selâhaddîn Ferîdûn-i Konevî, Şems'in yerini aldı. Şeyh Selâhaddîn Zerkûb 657/1258 yılının Muharrem ayında vefat edince, Mevlânâ'nın ilgisi/sevgisi Konya Ahî teşkilatından ve onların önderlerinden olan Çelebi Husâmeddin adıyla bilinen Husâmeddin Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Ahî Türk'e (öl. 683) nasip oldu.²⁰ O, Mevlânâ'dan sonra onun halefi olmaya ve onun yerine geçmeye nâil oldu. Mevlânâ'yı *Mesnevî*'yi yazmaya teşvik eden ve bu yolda sonuna kadar Mevlânâ'ya eşlik eden de gene odur.

Buraya kadar olan bilgilerden anlaşılıyor ki meftûn bir şair olarak Mevlânâ'nın gerçek yaşamı, 642 yılından ve onun hayatındaki değişiklikten sonra başladı. Babasının eğitiminden, Seyyid Burhâneddîn'in de irşadından geçerek irfanda da yeterli bir bilgi/kazanım oluşturan Mevlânâ, bundan sonra Şemseddîn'in nefeslerinin bereketiyle hür bir ârif, olgun bir ermiş oldu. Hayatını, hânkahında (dervişlerin-şeyhlerin mekânı) bir grup sâlik kimselerin eğitimine ve irşadına veya terim olarak "medresesine" adayarak "Mevleviyye" diye meşhur olan yeni bir sûfi grubu oluşturdu. Bu kesim, Anadolü beldelerinin tamamında faaliyetlerini o kadar arttırdı ki, üstelik Moğollar tarafından Anadolu'nun bütün beldelerini yöneten hâkim Muîneddîn Pervâne (hicri 675 yılında öldürüldü) de, Mevlânâ'ya tâbî olanlar arasında yer aldı.

¹⁸ Bu çeşitli rivayetler hakkında bk. *Mevlânâ Celâleddîn Muhammed*, s. 60'dan sonuna kadar. Özellikle *Velednâme* ve *Menâkibu'l-ârifin* bu hususta güvenilir kaynaklardır.

¹⁹ Selâhaddîn-i Zerkûb hakkında bk. Sultan Veled, *Velednâme*, s. 43'ten sonuna kadar; Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifin*, C II, s. 704-736 ve *Mesnevî-i Mevlânâ*, s. 100-111.

²⁰ Hakkında bk. *Menâkibu'l-ârifin*, C II, s. 737-783; Sultan Veled, *Velednâme*, s. 113'ten sonuna kadar ve *Mesnevî-i Mevlânâ*, s. 111-118.

Mevlevîlik, Mevlânâ'dan sonraki birkaç yüzyıl içinde/asra kadar Küçük Asya'da (Anadolu'da), İran'da ve diğer bölgelerde yayıldı. Son yüzyılın başlarında, kendisi de Nimetullahî'nin meşhur liderlerinden olan *Tarâiku'l-hakâyik* yazarı şöyle demektedir: "Mevleviyye tarikati şimdiye dek Anadolu, Şam, Mısır, Arabistan, Akdeniz adaları, Kırım ve Irak-ı Arab'ta yaygındır ve bilinmektedir; küçükler büyükler, vekiller, âyanlar, bilgeler, cahiller, devlet adamı ve sultanlar nezdinde ise kabul görmüştür. Bu tarikatın dervişlerinin kendilerine özgü özel kıyafetleri vardır. Başlarına dikişsiz keçeden külah takarlar. Bu tarikatın şeyhleri de bu külahın üzerine bir sarık sarar. Zikir, murakebe, evrad, semâ ve sesli zikir halkası Mevlevilerce benimsenen ibadet şekilleridir ve bu esnada ney ve tef de çalarlar. Bu tarikatta eğer bir kimse bu halkaya dâhil olacaksa, o kimsenin hânkahda 1001 gün hizmette bulunmak zorunda olması bu tarikatın kuralıdır; şayet bu (1001 günlük) çileden bir gün bile eksik olsa, hizmete yeniden, yani en baştan başlaması gerekir. Hizmeti tamamladığı takdirde o kimseye tövbe guslü aldırılır ve hânkahda ona derviş/tarikat elbisesi giydirilir, ism-i Celâl (Allah) ismini zikretme izni verilir. İçinde kalması ve ibadet etmesi için bir oda tahsis edilir, nefisle mücadele ve riyazet usulü (seyr u sülûk) öğretilir ve bâtınında huzur zâhir olana²¹ kadar o kimse usul ve kaidelerle meşgul olur.

Mevlânâ Küçük Asya'da (Anadolu) ikamet ettiği süre ve yaşamı boyunca, çağdaşı bir grup padişah, emirler, ulemâ, şairler ve Moğol nüfuzunun Anadolu'da başladığı devirlerde Moğol orduları komutanı Baycu (Noyan) tarafından yenilmesi neticesinde II. Gıyâseddin Keyhusrev (634/1236-643/1245) gibi bazı kimselerle aynı dönemde yaşamıştır. Mevlânâ'ya karşı bir hayli saygı ve hürmet gösteren II. İzzeddin Keykâvus (643-655), IV. Rükneddin Kılıç Arslan (655-666) ve III. Gıyâseddin Keyhusrev (666-682), Mevlânâ'nın huzuruna çıkıyorlar ve onun semâ meclislerinde hazır bulunuyorlardı. Adı geçen sultanların Mevlânâ'ya yönelmelerini, ona olan meyillerini açıklayan hususlar *Menâkibu'l-ârifin*'de defalarca tekrar edilmiş ve anılan bu sultanların yanı sıra isimlerini anarsak sözü uzatmış oluruz- saraylarındaki vezirler, emirler ve ileri gelenlerin birçoğu, Mevlânâ'nın dergâhından ve toplantılarından faydalanmışlardır. İleri gelenlerden ve seçkinlerden en önemlisi ve hepsinden de en etkili, Anadolu Selçukluları'nın zayıfladığı dönemde, o bölgede gerçekte İlhanlı Devleti'nin naipliğini yapan Muineddin Pervâne (675 yılında öldürüldü) idi. Mevlânâ'ya karşı itaatkârlığı ve ona olan meyli, *Menâkibu'l-ârifin*'de defalarca tekrar edilmiştir. Muineddin çoğu kez Mevlânâ'nın toplantılarını dinlemek için onun medresesine giderdi. Dolayısıyla Mevlânâ'nın sohbet meclislerinin bir özetini içeren "*Fihi Ma Fih*" adlı eserinin bir kısmı, adı geçen Muineddin Pervâne'ye hitap mâhiyetindedir. *Menâkibu'l-ârifin* ve *Fihi Ma Fih*'te yer alan bilgilerden, Mevlânâ'nın kimi zaman bu sultanlarla, büyüklerle ve devlet erkânıyla daha üst bir konumda/beklentisiz bir biçimde davrandığı anlaşılmaktadır.

²¹ *Tarâiku'l-hakâik*, C II, s. 140-141.

Konya'da Mevlânâ ile aynı zamanda veya onun çağdaşı olarak yaşamış meşhur ârifler, şâirler ve yazarlar arasından Sadreddîn-i Konevî (Mevlânâ'ya tam manasıyla gönül vermiş ve Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırması), Irâkî, Necmeddîn-i Dâye ve Anadolu Selçukluları Meliku's-şuarası Kâni-i Tûsî, Allâme Kutbeddin Mahmud b. Mes'ud-i Şirâzî (birkaç dönem Sivas şehrinin kadılığını yapmış ve Konya'da Mevlânâ'nın hizmetinde bulunmuşlar) ve mantıkta²² ayrıntılı bir biçimde anlatılmış kitapların sahibi Kadî Sirâceddîn Urmevî'yi (ö. 682) saymamız mümkündür.

Mevlânâ Celâleddîn'in vefatı en doğru rivayete göre 672 yılının Cemâdiye'l-ahir ayının beşine denk gelmektedir. *Velednâme* diye ünlü mesnevîde, oğlu Sultan Veled'in sözü şöyledir:

Ondan sonra Mevlânâ, şu yoğun, pis, zahmetlerle dolu dünyadan göçtü.

O övülmeye değer padişâhın göçüşü, Cumâdelâhıra ayının beşinci günüydü.

Yıl, sayı bakımından, Ahmed'in hicretinin altı yüz yetmiş ikinci yılıydı.

Halka, öylesine bir göz değmişti ki o yıldırımın isabetiyle canlar yanmış/yakılmıştı.

*O solukta şehre bir depremdir, düşmüştü; onun yasıyla gök bile ağlamıştı.*²³

Eflâki ise şöyle demiştir: 672 yılının²⁴ Cemâdiye'l-ahir ayında, pazar günü akşamüzeri, -Allah kabrini nurlandırın- fani dünyadan melekût âlemine göçtü. Bununla birlikte Devletşâh'ın, Mevlânâ'nın 661 yılında vefat ettiğini söylemesi doğru değildir. Özellikle de bu sıralarda "mübarek yaşının 69 olduğunu" Mevlânâ bizzat kendisi söylemiştir çünkü Mevlânâ'nın doğum yılı, birçok kaynaklarda hicrî 604 olarak tespit edilmiş; zaten Mevlânâ'nın 69 yaşında olduğu yıl²⁵ 672 yılına denk gelir, Devletşâh'ın söylemiş olduğu tarihe değil. Tebriz baskılı olan "*Mecâlisu'l-mu'minîn*"de Mevlânâ'nın vefat yılı, 872 olarak yazılmıştır. Ancak "600" tarihinin, yanlışlıkla "800" olarak yazılmış olduğu kesindir. Emir Ali Şir Lûdî'nin²⁶ *Tezkire-yi Mirâtu'l-hayâlî*'nde Mevlânâ'nın vefatı hususunda, Devletşâh'ın ve diğerlerinin söyledikleri aynen aktarılmış ve Âzer²⁷ de Devletşâh'ın dediğini tekrarlamıştır. Her halükarda en kuvvetli delil Eflâki²⁸ ile Sultan Veled'den²⁹ nakletmiş olduğumuzdur.

Mevlânâ'nın ölümü Konya'da büyük bir olay kabul edildi. Ayrıca Eflâki ve Sultan Veled'in rivayetlerine göre, halk Mevlânâ'nın ölümüyle 40 gün boyunca yas tuttu; O büyük şahsiyetin anısına pek çok merasim düzenlendi; şâirler şiirlerini

²² Hakkında bk. *Tarâiku'l-hakâik*, C II, s. 243-244.

²³ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 121-122.

²⁴ Ahmed Eflâki, *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 596.

²⁵ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu's-şuarâ*, Tahran, s. 221.

²⁶ *Mirâtu'l-hayâl*, s. 42-43.

²⁷ *Âteşkede*, s. 308.

²⁸ *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 591-592.

²⁹ *Velednâme*, s. 121-122.

onun taziyesi için yazdı³⁰ ve VII. yüzyılın büyük ârifi Sadreddîn-i Konevî, Mevlânâ'nın vasiyeti üzerine Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırdı.³¹

Mevlânâ'nın vefatından önce ölümcül hastalık hakkında Eflâkî'nin³² rivayeti şöyledir: "Sultan Veled hazretleri yapmış olduğu sınırsız hizmet, aşırı yorgunluk ve uykusuzluk sonucu son derece zayıf düşmüştü; daima ağlıyor, feryat ediyor ve elbiselerini yırtıyor ve hiç uyumuyordu." Aynı (o) gece Mevlânâ hazretleri "Bahâeddîn, ben iyiyim, git başını yastığa koy (git yat), biraz dinlen" diye buyurdu. Veled hazretleri baş koyup (söz dinleyip) gittikten sonra Hz. Mevlâna şu gazeli söyledi ve Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri de kanlı gözyaşlarıyla onu yazdı. Şiir:

*Git başını yastığa koy, beni yalnız bırak.
Geceleri dolaşan ben kalbi yıkık ve müptelayı bırak.
Biz geceleri sabahlara kadar sevda dalgaları içindeyiz.
İstersen gel affet, istersen git cefa et.
O güzeller şâhuna, vefa etmek vacip değildir.
Ey yüzü sararmış âşık! Sen buna sabredip vefa et.
Bizim kalbi karataş gibi sert ve boş yere âşıkları öldüren bir sevgilimiz vardır.
O öldürür ama hiç kimse ona kanının pahasını sormaz!
Bu, ölümden başka çaresi olmayan bir derttir.
O halde ben: "Bu derde deva bul" nasıl derim?
Dün gece rüyamda aşk diyarında dolaşan bir ihtiyar gördüm.
O bana "Bizim tarafımıza gel" diye eliyle işaret etti.
Eğer yolda ejderhalar varsa, aşk zümrüt gibi olur
O zümrüdün parıltısıyla ejderhaları def et.
Artık yeter kendimde değilim ben ve hüner arttırmak istersen,
Ebû Âli (İbn Sinâ) tarihini anlat, Ebû'l-Alâ'nın da öğütlerini söyle³³
İşte Mevlânâ'nın söylediği son gazel budur.*

Mevlânâ'nın cenazesi Konya'da babası Bahâeddîn Veled'in kabrinin yakınında toprağa verildi. Daha sonra Alameddîn Kayser adında Konya'nın ileri gelenlerinden biri, Sultan Veled'den izin aldıktan sonra ve Muineddîn Pervâne'nin de yardımıyla "Hazreti Mevlânâ'nın mübarek türbesinin yapımıyla ve o kutsal şahsiyetin gayretiyle meşgul olarak türbe tamamladı; medrese dostları ve türbenin yapımındaki dostlarına şükranlık (Allah'a şükür için verilen hediye) saçtı."³⁴ Ondan sonra o türbe, Mevlânâ'nın ailesinin, çocuklarının ve torunlarının

³⁰ *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 595.

³¹ *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 353-593.

³² *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 589-590.

³³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 2039 no'lu gazel.

³⁴ *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 792.

defnedildiği türbe oldu ve Osmanlı sultanı Sultan Abdülhamid Han, hicri kamerî 1309 yılında türbeyi tamir ettirdi ve şu an (türbe) “kubbetu’l-hadrâ” diye meşhurdur.

Mevlânâ’nın vefatından sonra onun vasiyetine ve açıkça anlattığına göre, Çelebi Hüsameddîn 683 yılında öldüğünde, Mevlânâ’nın halefi olup yerine geçti ve ondan sonra 712 yılında vefat eden Sultan Veled (Bahâeddîn Veled b. Celâleddîn Muhammed), yani Mevlânâ’nın oğlu bu unvanı elde etti ve bundan sonra Mevlânâ’nın “hilâfeti” ailede ona kaldı.

Mevlânâ, ehl-i sünnet mezhebindedir ve bu hususta aslında hiçbir kuşku, tereddüt olmamasına rağmen en küçük bir vesile (bilgi kırıntısı) ile herkesi hâlis Şii yapan Kadı Nurullah, Mevlânâ adına uydurulmuş/ona ait olduğu ileri sürülmüş şiirleri naklederek onu Şiiler zümresinde göstermiştir. Şems-i Tebrîzî hakkında sözlerden birine dayanarak onu, yeni Müslüman olmuş Celâleddîn Hasan’a tâbi olduğunu, babadan oğula Şii saymıştır.³⁵ Fakat Mevlânâ, iman ve dindarlık hususunda olgun ve hür tabiatlı bir kişiydi ve onun gibi olgun insanlara yaraşır bir şekilde, başka mezhep ve din ehli olan kimselere saygıyla ve tarafsız gözle bakardı.

Bütün bunlarla birlikte Mevlânâ hakkında, tezkire ve biyografi kitaplarında yer alan ifadeler; özellikle de Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî arasındaki ilişkiler efsanelerle beraberdir/efsanelerden ibarettir. Eserleri arasından Mevlânâ’nın hayat hikâyesinin, eski eserlerden Sultan Veled’in (Mevlânâ’nın oğlu Bahâeddîn Muhammed) “İbtidâ-nâme” veya “Mesnevî-i Veledî” ya da “Veled-nâme” adlarıyla bilinen manzumesinden; Şemseddîn Ahmed Eflâkî’nin *Menâkibu’l-ârifin* adlı kitabından ve Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr’ın Mevlânâ’nın Hayatı ve Ailesi (Saîd-i Neffsî, Tahran 1325) hakkındaki risalesinden olduğu gibi araştırılması gerekir.

Manzum eserleri: Mevlânâ şiirlerinin çoğunda, kendinden önce yaşamış mutasavvıf şeyhlerin arasından Senâî ve Attâr’a benzerlik gösterir ve bu her iki şair gibi hem irfânî hakikatleri açıklamak için mesnevî türüne ilgi duymuş/mesnevi söylemeye yönelmiş hem de diğer nazım türlerinde şiir söylemiştir.

1) Mevlânâ’nın en önemli manzum eseri, remel-i müseddes-i maksûr ya da mahzûf bahriyle yazılmış altı defterden oluşan yaklaşık 26000 beyit olan “Mesnevî”dir. Gerçekten onu beşerî düşüncenin en iyi ürünlerinden biri olarak saymak gereken bu uzun manzumede Mevlânâ, irfânî, dinî ve ahlâkî gibi önemli konuları ele almış ve âyetleri, hadisleri ve emsalleri beyan ederek veya onlara atıfta bulunarak açıklamaya gayret etmiştir. Bu manzumede, ârifin olgunlaşma evrelerine kadar irfan ve tasavvufun temellerinin ve esaslarının hepsi, aşk ve taleple mümkündür ve bu manzume şeriat talimatları, Kurân âyetleri, Peygamber hadis ve sünnetleriyle birlikte onları uygulama ve düzenlemeye yönelerek, uygulamada öncü şeyhlerin geleneklerini, amellerini ve sözlerini eksiksiz idrak edip her irfanî tatbikle beraber okuyucuların zihninde hikâyeler ve örnekler canlandırması için anlatılmış, ayrıca münasip görülen her yerde, mutasavvıf önderlerinin önem

³⁵ *Mecâlisu’l-Mu’minîn*, Tebriz, s. 291.

attettikleri ahlâkî ve sosyal âdaba işaret etmişlerdir. Bu sebeple *Mesnevî*, sûfîler arasında eğitici yönüyle özel bir yere sahip olmuş ve defalarca tamamen veya kısmen şerh edilmiştir. Fars şiirinin en büyük başyapıtlarından biri olduğu için, zaten son yedi yüzyılın tamamında edep ehli ve okuryazar İranlıların çoğu (*Mesnevî*'yi) okuyup incelemiş ve bu yolda İranlıların zihninde ve ruhunda özel bir iz bırakmıştır.

Mevlânâ *Mesnevî*'sini, öğrencisi, sâdık müridi ve siddîk (çok sadakatli) dostu Çelebi Hüsâmeddîn'in isteğiyle kaleme aldı. Bu konuda şöyle anlatılmıştır: "Kurân'ın sırlarını açıklayan *Mesnevî-i Manevî* kitabının yazılma sebebi şuydu: Bir gün... Hakkın ve dinin Hüsâm'ı (kılıcı) -Allah kabrini nurlandırсын- bazı dostlarıyla Hekîmin³⁶ *İlâhi-nâmesi*'ni, Feriduddîn Attâr'ın *Mantuku't-tayr*'ını ve *Musîbet-nâmesi*'ni tam bir istekle ve büyük bir aşkla ilgiyle okudukları ve o sırlardan haz duyduklarını; kitapların üsluplarının onlara ilginç geldiğinin farkına vardı. Sanki bu durumu fırsat kolluyormuşçasına, bir gece Hz. Mevlânâ halvete çekildi, teslimiyetle baş koydu ve gazeller divanı çoğaldı dedi... Eğer Hekîm'in *İlâhi-nâmesi* tarzında ve *Mantuku't-tayr* vezninde olan bir kitap olursa, yeryüzünde insanlara bir yâdigâr kalır... Son derece merhametkâr, lütufkâr olacak ve saygı değer dostlar her bakımdan sizin cömert yönünüze tam mânasıyla meyledecekler ve bundan başka bir şeyle meşgul olmayacaklar. Gerisi, Allah'ın kifayeti ve lütfuna bağlıdır. Birden cüzviyat ve külliyat sırlarının şârihi olan mübarek sarığının ucundan bir parçasını, Çelebi Hüsâmeddîn'in eline verdi ve orada *Mesnevî*'nin 1. beyitinden (*Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor*³⁷) 18. beytine (*Olgunun halini ham kişi anlamaz. Öyleyse söz kısa olmalı, vesselâm*³⁸) kadarki kısım yazıldı. Bu şiir, remel-i müseddes-i mahzûf ve maksûr bahrindeydi (*fâilâtün fâilâtün fâilün* vezninde). Hazreti Hüdâvendigâr (Mevlânâ), hür kişilerin sultanının cazibesıyla coşku ve büyük bir heyecana kapılarak semâ, kendinden geçme hali, ku'ûd, kıyâm, nuhûz, huşû hallerinde tekrar mesnevi yazmaya devam etti. İlk geceden itibaren tan yeri ağarınca kadar peşi sıra yazıyordu ve Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri de hız kesmeden (Mevlânâ'nın söylediklerini) eksiksiz kaleme alıyordu ve yazdığı mecmuayı yüksek ve güzel bir sesle Hazreti Mevlânâ'ya okuyordu ve *Mesnevî*'nin ilk defteri nihayete erince, Çelebi hazretleri yüksek sesle beyitleri okuma ve kelimeleri tashih etmekle/düzenlemekle meşgul olarak tekrar okuyordu. Ansızın Çelebi'nin ailesi vefat etti ve bu sırada Çelebi'de bir durgunluk meydana geldi... Bu olayın üzerinden tam iki yıl geçmişti ve Çelebi hazretleri yeni bir evlilik yaparak yeniden istekli hale gelip meşgulliyetine devam etti. Birden içindeki can çocuğu ağlarken buldu ve yaralı, gamlı gönlünü Allah'ın aslanlarına özlemlili/coşkulu gördü... Bir sabah vakti kalktı ve Mevlânâ'nın

³⁶ Bundan kastedilen Senâî, *İlâhinâme*'den kastedilen *Hadîkatu'l-hakîka*'dir ve Mevlânâ da her yerde bu ismi zikretmiştir.

³⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, haz. Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2012, C I, s. 44.

³⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C I, s. 44.

huzuruna geldi ve Allah'a kulluk edip namaza durarak secdeye kapandı; tam bir eminlikle/teslimiyetle, sağlam bir imanla, âcizâne duayla, kâmil bir niyazla, artan bir meyille *Mesnevî* kitabının gerisini nurlu ve mübarek şeyhten -Allah onun adını yüceltsin- tercümanlı ve zahmetsiz yazmayı rica etti. Hz. Mevlânâ da (ona), ihsan tam olur gereğince büyük merhametiyle faydalar sofrasının geniş yaygısında anlamlara başladı / yarım bıraktığın işi tamamlama şartıyla ve büyük bir gayretle anlamların faydalı, geniş ve zahmetli sofrasında başlamasını hazırlamaya emretti. *Mesnevî*'nin ikinci defterinin ilk beyitleri olan bu sözleri yazdırdı. Bu şekilde *Mesnevî* kitabının ikinci defterinin yazılmasının gecikmesinin sebebinin beyanını, âriflerin gönüllerine Allah'ın verdiği bir hikmeti; gecikmeden sonra ve Hz. Âdem'e gelen vahyin kesilmesinden sonra yeniden gelmeye başlamasının beyanını, her hal sahibinin gevşekliğinden sonra o gevşekliğin yok olup tekrar bir ilham gelmesini Allah daha iyi bilir! Ve son durumda, ikinci defterin ilk beyitlerinin şimdi yazıldığı gibi yazılmasını söylediler. 662 tarihinde kitabı yazmaya başladı ve şu şiiri söyledi:

Bu Mesnevî bir müddet gecikti, bir süre gerekti, kan süt oldu.

Senin bahtın yeni çocuk doğurmadıkça kan, tatlı süt olmaz. Güzelce dinle.

Hak ışığı Hüsâmeddîn, semanın zirvesinden dizginini geri getirince -başlandı-.

Çünkü hakikatler miracına gitmişti. Onun baharı olmadan goncalar açılmamıştı.

Denizden sahile doğru geri dönünce, Mesnevî şiiri çengi düzeldi.

Ruhların cilâsı olan Mesnevî'ye dönüş, Receb'in on beşinci/on üç mayıs günüydü.

Bu alışverişin ve kârın başlama tarihi 662/1264 yılındaydı.

Buradan bir bülbül gitti ve geri döndü; bu manaları avlamak için doğan oldu.

*Padişahın bileği, bu doğanın meskeni olsun; bu kapı sonsuza dek halka açık olsun.*³⁹

Kitabın sonuna kadar artık hiç duraklama, gecikme olmadı. Mevlânâ peşi sıra buyuruyor ve Çelebi hazretleri de yazıyordu; yazdıklarını defalarca okuyordu ve sonunda tamamlanıyordu. Câmî bu hususu tam bir özetle Nefehâtü'l-Uns'ta dile getirmiştir ve Mesnevî-i Manevî'nin nazmedilme macerasının, ilk elden bilinmesi olduğu için, *Mesnevî*'nin okumuş olduğunuz gibi Eflâkî'den bu konuların aktarılması amaçlandı.

Hüsâmeddîn'in teşvik ve ısrarları, Mevlânâ'nın ömrünün son birkaç yılındaki sürekli çabalarıyla birlikte, beşerî düşüncenin en etkileyici ve en güzel örneklerinden biri meydana geldi. Şairin zamanından itibaren, en iyi ve en olgun irfânî ve hikemî manzume olarak tanındı. Bu zamandan sonra, âriflerin enîsi ve gönül erlerinin celîsi haline geldi. Dünyada Farsça konuşan ve okuyan bütün herkesin nazarında (herkesçe), bütün devirlerde, özellikle Safevîler zamanından

³⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C I, s. 253.

birkaç dönem sonrasına kadar diğer dönemlerle karşılaştırıldığında *Mesnevî* ile karşı duruşun varlığına rağmen; saygı ve hürmet gördü. Böylece nüshalar tertip edildi; bundan sonra özetler hazırlandı ve *Mesnevî*'ye günümüze dek sayısız şerhler yazıldı, şerhlerin sonuncusunu Bedi'uzzamân Furûzânfer'in -Allah rahmetini esirgemesin- başladı ve henüz *Mesnevî*'nin üç defterini tamamlayamadan hicri 1349 yılının Ordibehişt (21 Nisan-21 Mayıs) ayında fâni dünyadan bâki hayata intikal etti. Onun nurlu ruhu, melekût âleminin mübarek nurlarıyla saklı kalsın.

Anlattığımız gibi *Mesnevî* altı defterden oluşur. İlk deftere, Eflâkî'nin sözlerinden yola çıkarak 662'den iki yıl önce başladı. O sırada Mevlânâ kitabın ilk 18 beytini söylemişti ve Hüsâmeddîn, Senâî'nin *Îlâhi-nâmesi* (*Hadîkatu'l-hakîka*), Attâr'ın *Mantıku't-tayr* ve *Musîbet-nâmesi* karşılığı olarak Mevlânâ'dan bir manzumeyi nazmetmesini talep etti (çünkü) beyitlerin devamını kendisi getirdi, ilerleme kaydetti ve bu yolla *Mesnevî*'nin ilk defteri ortaya çıktı. İkinci defterin başında, bu defterin başlangıç tarihi, bildiğimiz üzere 662 yılıdır ve şöyle yazar:

*Bu alışverişin ve kârın başlama tarihi 662/1264 yılındaydı.*⁴⁰

Çeşitli nüshalarda birinci defterin beyitlerinin sayısı, 4000 ile 4500 beyit aralığında veya bundan biraz daha çoktur. *Mesnevî*'nin ikinci defteri, nüshalarda yaklaşık 3800 ile 4100 aralığında ya da bundan biraz fazladır; üçüncü defter 4800 ile 5200 aralığında veya daha fazla; dördüncü defter 3850 ile 4100 beyit ya da daha fazladır ve beşinci defter 4200 ile 4500 beyit veya daha fazlası ve yaklaşık 666 yılında tamamlanmış olan altıncı defter ise 4900 ile 5300 beyit ya da bundan daha fazladır. *Mesnevî* beyitlerinin toplamı, çeşitli nüshalarda 26.000 veya 27.000 beyit ile 32.000 beyit kadardır ve beyitlerin esas sayısının kaç olduğunun, Mevlânâ'dan sonra bu yolda (çeşitli) nüshalarda büyük ihtilafa sebep olduğu da açıktır ve Fars dilinin büyük şairlerinden hangi birinin eseri bu tür tasarruflarda bulunmaya maruz kalmaz? Genellikle güvenilir/muteber eski kaynaklarda bu manzumenin beyitlerinin sayısı, yaklaşık 26.000 beyitten daha fazla değildir.

Mesnevî'den derlenen özetler çoktur ve aralarından şunların zikredilmesi gerekir:

- Molla Huseyn Vâiz-i Kâşifi-yi Sebzevârî'nin özeti; "*el-lubâbu'l-ma'nevî*" olarak isim verdiği eseri, kendisi bir kere daha ele almış ve onu "*Lubbü Lubâb*" olarak adlandırmıştır.

- Molla Yûsuf-i Mevlevî'nin özeti (öl. 953), "*Cezîre-i Mesnevî*" adındadır.

- "İbrahim Dede-yi Şâhidî-i Konevî"nin (öl. 957) derlediği *Mesnevî Sözlüğü* (Müfredât-ı *Mesnevî*).

- "*Dürr-i Mekkûn*" adıyla bilinen Seyyid Abdu'l-Fettâh-i Huseynî'nin (hicri 11. yüzyıl) ve "*Mirâtu'l-Mesnevî*" adıyla bilinen Huseynî'nin öğrencilik muhtasarı.

- Son dönem araştırmacılarından Bedi'uzzamân Furûzânfer, *Mesnevî* beyitlerinin bazılarını şerh ederek derlediği *Mesnevî*'nin ilk iki defterinin özeti ve

⁴⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C I, s. 253.

Cemal-zâde Seyyid Muhammed Ali Bey'in de "Bang-i Nây" (Neyin Feryâdı) adıyla derlediği *Mesnevî* hikâyelerinden bir özet.

Fakat *Mesnevî*'ye yazılmış olan şerhler bir haylidir ve çeşitlidir, onların en önemlileri şunlardır:

- 838 veya 840 yılında öldürülmüş ve Şâhruh b. Emîr Tîmûr Gurgân'ın çağdaşı hicri 9. yüzyıl ârihi Kemâleddîn Huseyn b. Hasan-ı Hârezmî'nin iki şerhi. Bu şârih hakkında söz edecek olursak, onun iki şerhinden biri "*Cevâhiru'l-esrâr* ve *Zevâhiru'l-envâr*", diğeri ise "*Kunûzu'l-hakâik*" adındadır.

- 969 yılında vefat etmiş Osmanlı şairlerinden Mustafa b. Şa'ban Surûri'nin Farsça şerhi. (Tahran) Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nde bu şerhin bir nüshası mevcuttur.⁴¹

- *Mesnevî*'nin 600 beytini 3000 beyitte açıklayan adı geçen İbrahim Dede-yi Konevî'nin "*Gülşen-i Tevhîd*" adlı manzum şerhi.

- "*Letâifu'l-manevî*" adıyla bilinen Abdullatîf b. Abdullah el-Abbâsî'nin şerhi ve "*Letâifu'l-lugat*" olarak da bilinen *Mesnevî* lûgatinden bir sözlük. Abdullatîf, hicri 11. yüzyıl başlarının âlimlerindedir ve kendisine göre mesnevî yazmalarının en sağlıklı olan tashih edilmiş nüshayı birkaç yıllık zahmetle düzenledi ve onu nüsha-yı nasiha (en doğru nüsha) olarak adlandırdı ve "*Mirâtu'l-mesnevî*" adıyla ona bir mukaddime yazdı ve bu, adı geçen Telemmuz Huseynî'nin öğrencilik özeti olan "*Mirâtu'l-mesnevî*"sinden ayrıdır.

- 1285 yılında müellif(in) vefatından sonraki bir yıl içerisinde basılan hicri 13. yüzyıl filozofu olan (m. - hicri 1284) Hacı Molla Hâdî-yi Sebzevârî'nin şerhidir.

Diğer *Mesnevî* şârihlerinden şunları zikretmek gerekir: *Mesnevî*'ye yazdığı "*Hâşiye-yi Dâî*"nin sahibi hicri 9. yüzyıl şâiri Nizâmeddîn Mahmûd Dâî-i Huseynî; "*Miftâhu'l-meânî*" olarak adlandırılan şerhin sahibi Seyyîd Abdulfettâh Huseynî-i Askerî; (11. yüzyıl) "*Mukâşefât-i Razevî*"nin sahibi Mahmûd Rıza ve diğerleri.⁴²

Kendisinin eksiksiz/enfes bir şekilde bastırıldığı *Mesnevî* metnine ilave olarak yayınlanmış Reynold A. Nicholson'ın İngilizce yaptığı tercüme (Mîlâdî 1935-1940), *Mesnevî*'nin önemli tercümelerindedir. Bundan başka Tholouck, *Mesnevî*'den seçmeleri Almanca derledi ve E. H. Winfield ise *Mesnevî*'nin tamamından özet bir tercüme-yi tasavvufa dair bir mukaddimeyle birlikte 1887 yılında, Londra'da yayınladı.

Mesnevî'nin altıncı defterinin sonunda, Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddîn Sultan Veled'e ait olan veya ona nispet edilen bir hâtîme görülmektedir. Bunun yanı sıra,

⁴¹ Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesinde bulunan, *Mesnevî*'nin birinci cildinin şerhidir. Bk. *Meclis Kütüphanesi*, C III, s. 503-504.

⁴² Bk. *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, Hermann Ethê, çev. Rızâzâde-yi Şafâk, Tahran, 1337, s. 164-166; *Tahran Üniversitesi Kütüphanesi Fihristi*, A. Münzevî, C II, s. 222-227.

Hâver⁴³ şirketi tarafından basılmış olan *Mesnevî*'de yedinci defter de mevcuttur ve bu defterin tamamlanma tarihi hicrî 670'tir:

"Mesnevî'nin gayb (âleminde) gelen yedinci defterinin tarihi 670'tir."

Bu tarihten itibaren Mevlânâ'nın vefat tarihine iki yıl kalmışsa da anılan defterin ilk beyitleri ve 6. defterin son beyitleri dikkate alındığında, onun Mevlânâ'ya ait olması bir kuşku uyandırır; dolayısıyla bu defteri, Mevlânâ'nın bizzat kendisinin yazmış olduğu belli değildir. Bu ilave edilmiş defter dışında *Mesnevî*'ye eklenmiş başka manzumeler de elimizde mevcuttur. Örneğin 11. yüzyıl sûfilerinden Necîbeddîn Rızâ, hicrî 1094 yılında *Mesnevî* için bir hâtîme düzenledi/yazdı ve ona "*Seb'ül mesânî*" adını verdi ve aynı işi hicrî 1245 yılında vefat eden İlahî-bahş-ı Hindî de yaptı.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*si hakkında burada eklememiz gereken bir diğer husus da şudur: Bazıları bu eseri "*Saykalu'l-ervâh*" (ruhların cilası) olarak adlandırmış ve kendi iddialarını doğrulamak/kanıtlamak için *Mesnevî*'den şu beyite istinat etmişlerdir:

*"Ruhların cilâsı olan Mesnevî'ye dönüş, Receb'in on beşinci/on üç mayıs günüydü."*⁴⁴

Fakat düşündükleri gibi kitabın ismi bu beyitten anlaşılmıyor, hatta bu beyitte "*Saykalu'l-ervâh*" terkibi, "*Mesnevî*"nin niteleme/övmeye makamında görülmüştür ve düşündüklerinin aksine bu beyitte "mesnevî" kelimesi bir tür olarak kullanılmıştır, yani özel isim olduğu ve cins isim olarak kullanılmadığı aşikârdır ve bu ismi Mevlânâ çoğunlukla kendi manzumesinin ismi olarak kullanmış ve kendi manzumesindeki birçok konularda onu sade biçimiyle "*Mesnevî*" ve "*În Mesnevî*" şekliyle tanıtmıştır.

Diğer taraftan Mevlânâ'nın *Mesnevî*si'nin, "*Ziyâ'u'l-Hak Hüsameddîn*", yani *Mesnevî*'nin yazımını üstlenen ve Mevlânâ'nın sâdık müridi olan Çelebi Hüsameddîn'in adıyla başladığını biliyoruz. Altıncı deftere geldiğinde ve sona yaklaştığında, kadirşinaslık gereğince onu Çelebi Hüsameddîn'e ithaf etmiş ve bu kitabın meydana gelişine katkıda bulunmasından dolayı kitaba "*Hüsâmî-nâme*" adını vermiş ve gerçekte kitabı onun adıyla anmış ve şöyle söylemiştir (şiir):

Ey gönlün hayatı Hüsameddîn! Altıncı bölüme isteğin çokça coşuyor.

Senin gibi bir bilginin çekişiyle Hüsâmî-nâme/Mesnevî, dünyayı dolaşır oldu.

*Ey manevî/ârif! Mesnevî'yi tamamlamak üzere altıncı bölümü sana hediye getiriyorum.*⁴⁵

Gördüğümüz kadarıyla nakledilen beyitlerin son beytinde, yeniden kitabın bilinen adına yani *Mesnevî*'ye dönmüştür. Dolayısıyla bazılarının zannettiği gibi kitabın adı "*Hüsâmî-nâme*" değildir; aksine Mevlânâ ithaf ve teşekkür etme

⁴³ Tahran, 1319, s. 426'dan sonuna kadar

⁴⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C I, s. 253.

⁴⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, C III, s. 273.

düşüncesiyle onu böyle adlandırmış ve o ifadesinin peşinden, kitabın gerçek adına dönmüş ve bu ismi, hacimli mesnevîsinin bütün konularında korumuştur.

Bütün bunlar bir yana hem Mevlânâ'nın döneminde hem de Mevlânâ'ya yakın zamanlarda onun manzumesi, "*Mesnevî*" adıyla meşhur olmuş ve tanınmıştır. Bu durum Şemseddîn-i Eflâkî'nin ifadeleriyle şu şekilde anlaşılmaktadır: "Bir gün Mevlânâ'nın huzurunda, son dönemlerin en faziletlisi Sa'îd-i Şehîd Kadı Necmeddîn-i Taştî -Allah üzerinden rahmetini esirgemesin- ekâbir meclisinde (ulular toplantısında) şu latifeyi anlattı: bütün dünyada genel olan üç şey vardı. (Bu üç şey) Hz. Mevlânâ'ya nispet edildikten sonra özel bir anlam kazandı ve halkın ileri gelenleri (insanların aydınları) bunu hoş gördüler. Bunlardan birincisi, "*Mesnevî*"dir. Eskiden her (kafiyeli) iki mısraya mesnevî derlerdi; zamanımızda mesnevî denilince akla hemen Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gelir. İkincisi, eskiden bütün bilginlere "Mevlânâ" diyorlardı, fakat bugün Mevlânâ denilince Mevlânâ hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü de her mezara türbe derlerdi, fakat bugün hangi türbe anılsa veya söylenilse, akla sadece Mevlânâ'nın türbesi gelir.⁴⁶

Mesnevî hakkında Mevlânâ'dan sözler nakleden Eflâkî de: "Mesnevîmiz cemâlde ve kemâlde benzeri olmayan manevi bir sevgilidir ve böylece gönlü aydın, ârif ve ciğeri dağlanmış âşıklar için hazır bir bağ ve verimli bir ağaçtır. Bu İlâhî sevgiliyi izlerken bir ruh serinliği/huzuru hazzedilir ve *O ne güzel kul, şüphesiz Allah'a yönelen bir kimse*⁴⁷ âyetinin dalında ipe dizilene kadar Allah rızası için inâyet nazarı göz önünde tutulur" dedi.

Mevlânâ'nın zamanından bu yana, *Mesnevî* yazıldıktan sonra özel bir ahenkle onu okumak yaygınlaştı ve bu yolla "Mesnevî-hân" (mesnevî okuyanlar) adıyla insanlar ortaya çıktı. Mevlânâ'nın vefatından sonra, Sirâceddîn-i Mesnevî-hân ve Eflâkî olarak bilinen *Menâkibu'l-ârifin*'in müellifi Şemseddîn Ahmed-i Mesnevî-hân ve diğerleri gibi Mevlânâ'nın türbesinde *Mesnevî* okuyan kişiler vardı.

2) Mevlânâ'nın ikinci büyük eseri, *Dîvân-ı Gazeliyât-ı Şems-i Tebrîzî* adıyla bilinen "*Dîvân-ı Kebîr*"dir. Çünkü Mevlânâ, kendi adı veya mahlası yerine gazellerinin çoğunun sonunda Şemseddîn-i Tebrîzî'nin adını vermiş ve mahlasına benzemeyen "hemuş", "hâmûş" veya "hemûş" kelimelerini nadiren kullanarak zikretmiştir. Hindistan'da yayınlanmış olan bu dîvânın ilk baskısı 50.000 beyitten oluşmaktadır ama bu beyitlerin hepsi gerçekten Mevlânâ'nın değildir; üstelik onların bazıları başka şairlerin ve özellikle 200 gazeli, Şems-i Meşriki adında bir şairindir. Bu dîvânın en güzel ve özet baskısı, Bedî'uzzamân Furûzânfer'in fâzilâne okuması ve tashihiyle, şemsî 1337'den 1345 yılına kadar *Dîvân-ı Kebîr*'in en muteber nüshalarına dayanarak yapılmıştır ve rubâiler dışında Farsça ve Arapça olarak yazılmış uzun ve meşhur gazellerin ve mülemmaların bütün beyitlerinin sayısı 36.360'a ulaşmıştır. Safevîler zamanında Mevlânâ'ya, onun şîî olduğunu gösteren şiirler ve gazeller nispet etmişlerdir, fakat Mevlânâ'nın Hanefî fikhından

⁴⁶ *Menâkibu'l-ârifin*, s. 597.

⁴⁷ *Kur'an*, Sâd suresi, 30. âyet

olmasına ve Sünnî olduğunun bilinmesine rağmen bu şiirler, Kadı Nurullah'ın *Mecâlisu'l-mu'mininin*'de naklettiklerinden, şiî uydurmalarından ve özellikle Sâfevîler zamanında uydurulan örnekler olduğu bilinmektedir.

Mevlânâ'nın gazelleri, yüce irfânî hakikatlerle doludur; inişler ve çıkışlarla birlikte şairin sonsuz sevgisi ve üstün düşünceleriyle coşkun deryalardır. Mevlânâ'nın sözleri bütün eserlerinde, çeşitli durumlarda o şiirleri okuyanın meydana getirdiği şiddetli bir coşku ve heyecanla iç içedir ve bütün manzumelerinde O, görünmeyen, kavuşulamayan bir sevgiliyle maceralarını anlatır.

3) Mevlânâ'nın rubâilerinin toplam sayısı, bazı yazmalarda ve hicrî 1312 yılında İstanbul baskısında 1659'a ulaşmaktadır. Bunlardan bir kaçı ona nispet edilmekte ve başka mecmualarda başka şairlere ait olduğu da zikredilmekte ya da divanlarda görülmektedir. Furûzânfer'in baskısında bu rubâilerin sayısı 1983'e ulaşır; yani beyit sayısı 3966'dır.

4) Mevlânâ'dan, kendi alanında çok fazla öneme sahip bilgilerin yer aldığı mensur eserler de kalmıştır. Bunlar; onun Mektuplar Mecmuası, *Mecâlis-i Seba'sı* ve oğlu Sultan Veled'in derlediği ve bazı bölümlerinin Muñeddîn Pervâne'ye hitaben söylendiği bir eser olan *Fihi Mâ Fihi*'dir.

Mevlânâ'nın sözü sadedir ve her türlü süsten, gösterişten uzaktır fakat O, aynı sadelikte sözü öyle ustalıkla kullanmıştır ki Farsçayı fasih konuşanların ilk sırasında kuşkusuz onun yer alması gerekir. Bu düzenli, fasih, sade, kelam kimi zaman son derece yüce, sağlam, her yerde anlaşılır ve açıktır ve kapalılıktan ve belirsizlikten uzaktır. Mevlânâ bireylerin nefsânî davranışlarını, çeşitli hallerini ve isteklerini, küçük şerhler şeklinde hikâyelerde ve kıssalarda nakleder veya irfânî meselelerin sorunlarını şerh ederken bütün sadeliğiyle kendine özgü maharetiyle açıklar, ayrıca ileri sürdüğü çeşitli konuları açıklarken kendi çağında yaygın olan atasözlerinden ve kıssalardan yararlanma hususunda özel hüneri vardır. Bilgisinin genişliği sadece çeşitli şer'î ilimlerde değil, aynı zamanda edebî konularda, irfânî meselelerde ve genel İslâmî kültürde hayret vericidir. Horasan şairlerinin üslubunu takip eden, onların etkisi altında kalmış olan ve onların özelliklerini taşıyan Mevlânâ'nın etkili dili, letâfete, güzelliğe ve özel bir üstünlüğe sahiptir. Gönlü cezbetme ve beğenilme bakımından okumuşu okumamış, genci yaşlısı her ne inanç ve düşünceye sahip olursa olsun kendisiyle meşgul edecek bir derecededir.

Mevlânâ'nın, her toplumsal kesimin, her üslup ve meslek mensuplarının üzerindeki nüfuzunun en önemli sebebi, dinî ve irfânî konuların ötesinde bir "şair" olmasıdır. Mevlânâ temiz kalplerle ve saf gönüllerle meşgul olan duygulu ve dünya görüşüne sahip bir şairdir, hatta bütün meclislerde ve toplumlarda onun ileri derecede yakıcı ve sonsuz bir aşkı vardır. Mevlânâ, bizzat kendisinin söylediğine ve ondan edilen rivayete göre 73 mezhep ile dosttu;⁴⁸ hırsı ve bağnazlığı, hamlık ve

⁴⁸ *Nefehâtu'l-uns*, Tahran, s. 461.

bir tür olgunlaşmamışlık sayıyordu.⁴⁹ Kendisi bütün inançlardan daha âlî ve daha üst bir seviyede yer aldı. Mü'min bir Müslümandı ama serbest ve özgür davranışlı bir kimseden daha erdemliydi. Kişi olarak takva sahibi, sakınan, dünyadan ve dünyevî şeylerden uzaklaşmış, ilim âşığı, hidayete ermiş, fâniliği yıkılmış kâmil bir sûfî idi. Ârif ve büyük araştırmacı, Mevlânâ'nın çağdaşı ve hemşehrisi Sadreddîn-i Konevî, onun hakkında ne güzel söylemiş: "Eğer Bayezid ve Cüneyd bu zamanda olsalardı, bu yiğit insanın taşını kaldırırlar ve minnet olarak canlarını feda ederlerdi. O Muhammed, fakrın sofracısı'dır; biz ise onun davetsiz misafiri olmakla zevk duyarız." Mevlânâ'nın diğer çağdaşı, ömrünün bir kısmını Konya'da geçirmiş ve Mevlânâ'yı yakından görmüş olan ârif, şair ve meftûn âşık Fahreddîn-i Irâkî de Mevlânâ hakkında buna benzer şeyler söylemiştir. Eflâkî ise şöyle demektedir: "Şeyh Fahreddîn her zaman semâ için medresede⁵⁰ hazır bulunurdu ve daima Mevlânâ'nın büyüklüğünden bahseder, âhlar çeker ve hiç kimsenin onu yaşayıp görmediğini, âleme garip geldi âlemden de garip gittiğini söylerdi.

*Bir gün dünyaya geldi, bize iki gün gibi göründü. Ne olduğunu anlamadan erkenden öylece çekip gitti."*⁵¹

Gerçekten Irâkî'nin eşsiz ve hayret verici bu insan hakkında söyledikleri çok doğrudur. Mevlânâ, her devirde ve her dönemde; hatta başkalarıyla beraberken bile nadiren ortaya çıkan insanlardandı. Çünkü onların düşüncesi ve sözü, onların çağdaşlarından daha önde gelir. Onlar, eserleri ilerleyen devirlerde bâki kalan ve sözleri hiçbir zaman eskimeyecek kimselerdir.

Şeyhlerden hiçbirinin tasavvufa ve irfâna Mevlânâ kadar hizmet etmediği düşünülür; çünkü birincisi/öncelikle Mevlânâ, şeyhlerin daha önce söylemiş olduğu hakikatlerin mirasçısıdır ve aslında onun söylediği şey, kendinden önceki âriflerin düşüncelerinin özüne ve özetine kendi üslubunca beyan ettiği gerçekleri eklemesidir. İkincisi, tasavvufun anlaşılması güç konularını, birçok hususta/yerde diğer şeyhlerin yaptıkları gibi âyet ve hadislerle açıklayabilmesidir. Onu İslâmî hakikatlere, İslâmî hakikatleri de onlara yaklaştırır ve bunları bütün Müslümanların zevki ve inançlarıyla etki eder. Onun eserini Kur'ân'ın özü (tefsiri) olarak adlandırıp tanırırlar ve onu, insanların/toplumun ıslah olması niyetiyle şerh ederler, ders verirler ve başkalarına anlatırlar. Üçüncüsü ise Mevlânâ, çok sade ve akıcı üslubuyla her konuda karşılaştığımız birçok hikâye, atasözü ve kıssaları anlatarak irfânı, toplumun her tabakasındaki kişilerin düşüncesine yaklaştırdı. Her tabaka bir biçimde ondan, kendi fikrine ve anlayışına yaraşır bir şey bulabildi; Filozof olanlar kendi yüksek fikirlerine, halktan olanlar ise kendi basit anlayışlarına uygun şeyleri onda bulabildi. Bu sebeptendir ki Mevlânâ'nın Mesnevîsi, daha önce de bahsettiğimiz gibi ilerleyen yüzyıllar boyunca, Farsça bilenlerin birçoğu için yalnızlığını paylaşan bir dost ve kutsal kitaplardan biri derecesindedir ve bu

⁴⁹ Bir cenine zulmetmek gibi olan hırs ve bağnazlık, hamlıktır. (Mevlânâ)

⁵⁰ Mevlânâ'nın Mesnevîsi'nden kastedilen onun öğrenim ve talim mekânıdır.

⁵¹ *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 400.

yolla/bu yüzden Farsça bilenlerin genel düşünce ve inançlarında son derece büyük bir etki oluşturmuş ve beyitleri, atasözler ve vecizeler şeklinde dilden dile dolaşmıştır.

Zebihullâh-i Safâ'nın Dîvân-ı Kebîr'den seçmesinde yer verdiği gazeller: 5/388, 5/16, 2/300, 7/603-604, 2/302, 7/300, 3/115, 4/197, 3/196, 3/127, 3/228, 7/100, 3/235, 5/449, 2/404, 1/211, 2/231; mesnevîler: ilk 17 beyit, 4/4393, 1/374, 1/109, 3/1293, 2/1273, 1/1319, 1/389, 3/3266, 4/165; rubailer: 95, 35, 607, 214, 13, 313, 666, 174, 1580, 491.⁵² Bu rubailerden başka, Dîvân-ı Kebîr'de bulunmayan bir rubainin tercümesi şöyledir:

Nasıl olur, nasıl olur, nasıl olur, nasıl? Olur, olur, olur, olur.

Ben olurum, ben olurum, ben olurum, ben. O olur, o olur, o olur, o.

Dîvân-ı Kebîr'de bulunmayan ama Hâkânî'ye nisbet edilen bir başka rubâî ise şöyledir:

Aşk mezbahasında iyiden başkasını öldürmezler. Çirkin huylu, zayıfları öldürmezler.

Eğer sadık âşıkısan, öldürülmekten kaçma. Öldürülmeyen âşık, murdâr olur.

⁵² Bu tespitler, Bedi'uzzamân Furûzânfer'in *Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, C I-VIII, 1336-1346hş./1957-1967 (İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân) adlı neşrinden istifade edilerek sunulmuştur. Ayrıca bk. *Dîvân-ı Kebîr Gazel Dizini*, haz. Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.